

Brühl wat scherper kunnen bepalen. Het door deze geïntroduceerde begrip 'mentalité primitive' kreeg bij Van der Leeuw immers een spilfunctie. Dat de eerste fase van de introductie in Frankrijk van de 'school' van Tiele overzichtelijk is samengevat in een te kort voor zijn dissertatie verschenen artikel,⁴ doet niets af aan het feit dat Hak zich op eigen kracht en heel bewust rekenschap had behoren te geven van de belangrijke positie van de Révilles. Dezen noemt hij evenwel in het geheel niet, evenmin als de sinds 1880 verschijnende *Revue de l'Histoire des Religions*, hoewel zijn eigen PTO-cyclus hem daartoe principieel verplichtte. Zodoende zou zijn perceptie van de traditie waarin vooral Van der Leeuw, maar ook nog Van Baaren stond, fundamenteel anders zijn geworden, en zou hem de ambivalente positie van Sierksma beter zijn opgevalen. Zelfs het gemak waarmee hij J. Waardenburg en J. van Baal op één lijn stelt als getuigen voor zijn opvatting zou hem daardoor ontvallen zijn. Kortom, meer P, T maar vooral O zou een ander werkstuk hebben opgeleverd.

In dit verband is het goed, even de vinger te leggen bij een op het oog klein foutje, dat echter mede de toon van het boek helpt bepalen. In de levensbeschrijving van Van Baaren (118) wordt op diens tijdens de oorlog zo sterk naar voren gekomen literaire activiteit ingegaan, en vervolgens op de overeenkomst met Sierksma's optreden gewezen. Dan vervolgt Hak met: 'ook (deze) studeerde eerst theologie en later godsdienstwetenschap en stortte zich in het literaire leven ...'. Hier staat een onjuistheid: blijkens het destijds vigerende Academisch Statuut was het mogelijk, voor het theologisch doctoraal examen als hoofdvak 'de godsdienstgeschiedenis in het algemeen' te kiezen. Het viel, met 'geschiedenis van het christendom', onder de groep historische vakken, waarnaast nog de groep bijbelse vakken en de groep wijsgerige vakken bestond. Of zij het leuk vonden of niet, Van Baaren en Sierksma waren theologen van studie, terwijl anderzijds H. Kraemer arabist was, leerling van de grote Snouck Hurgronje. De anti-theologische animositeit waaraan Sierksma te pas en te onpas lucht gaf, maar die een tijdlang ook in Van Baarens Groningse vakgroep een beetje voelbaar was, berustte dus op niets anders dan de eigen onlustgevoelens. Men kan trouwens, op grond van het hierboven betoogde, ook volhouden dat Sierksma en Van Baaren van meet af aan godsdienstwetenschappen gestudeerd hebben.

4. Patrick Cabanel, 'L'institutionnalisation des 'sciences religieuses' en France (1879-1908). Une entreprise protestante?', in *BSHPF* 140 (1994) 33-80, speciaal 64-66. – In 1905 heeft de Franse staat onder invloed van een krachtig anti-clericalisme aan alle discussies een eind gemaakt door de theologie uit de universiteiten te bannen.